

Evoluția limbii române literare în versiuni succesive ale *Scării raiului*. Surse. Nivelurile fonetic și morfologic (I)

Oana PANAITE*

Key-words: *Varlaam, Romanian literary language, phonetic and morphologic evolution*

Pentru a ilustra evoluția limbii române reflectată în numeroasele versiuni păstrate ale *Scării raiului* – manuscrise sau tipărituri –, ne-am oprit asupra *Epistolei către Păstor*, selectând pentru analiză șase variante ale acestei traduceri. Am analizat acele particularități lingvistice manifestate la nivel fonetic și la nivel morfologic care surprind transformările limbii române într-o perioadă care acoperă patru secole, având ca bază de comparație ms. rom. nr. 5419 (*Least.*, traducerea lui Varlaam din secolul al XVII-lea), și folosind, pentru secolul al XVII-lea, ms. rom. nr. 434 și ms. rom. nr. 2511 – manuscrise care păstrează redacția *Leastviței*; pentru secolul al XVIII-lea, traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu – ms. rom. nr. 2959 – din 1766 (VM 1766) și un manuscris provenit din Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Bucovinei și copiat la 1780; pentru secolul al XIX-lea, prima traducere tipărită, făcută din greacă la 1814, ce aparține lui Veniamin Costachi (Costachi 1814), iar pentru epoca modernă, traducerile lui Corneanu (Corneanu 1994), respectiv Stăniloae (Stăniloae 1980), și o traducere din franceză.

1. Surse

1.1. Manuscrisul traducerii lui Varlaam (ms. rom. BAR nr. 5419) se păstrează la secția de manuscrise și carte rară a Bibliotecii Academiei Române¹. Titlul complet al traducerii este:

Cela ce-i întru svenți părintele nostru Ioan, egumenul și mai marele călugărilor din măgura Sinaei, scară raiului de învățătură creștinească, cu carea învață pre fieșicare creștin cumu să cade să viețuiască pentru ca să să suie întru desăvârșitul călugăriei și vieței criștinești (2^f).

Volumul este de format in-folio (30,7×20,2 cm) și este acoperit cu lemn îmbrăcat în piele. Cuprinde 36 de caiete și un sfert, cu câte 8 file fiecare, plus foaia

---

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

Studiul a fost realizat în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/49944, finanțat din Fondul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Vezi Ghibănescu 1914: 69–75, Zgraon 1976a: 275–297, Ștrempel 1992: 295–296.

de gardă. Nu s-au păstrat fila a treia din caietul al optsprezecelea și ultima filă a manuscrisului, așa încât acesta conține acum 289 de file.

Caietele au semnătură chirilică pe colțul exterior de jos, pe prima și ultima pagină a fiecăruia. Hârtia este subțire și îngălbenită. Prezintă filigran fără contramarcă. Călușurile sunt la 2,5 cm distanță, iar vârgăturile la 1,1 cm. (Zgraon 1976a: 276)

Numerotarea filelor a fost făcută la Academie prin imprimarea cu mașina; mai există o numerotare făcută de un cititor în colțul de pe recto, cu un scris neîngrijit – pe verso, acesta notează, ca un colon titlu, numărul stepenei și titlul acesteia, pe scurt².

Paginile manuscrisului, mai puțin filele 3^v-9^v, conțin pe două coloane paralele, în stânga, o redacție în limba română cu câte 40 de rânduri pe pagină, în dreapta, una în limba slavonă, mai scurtă, a *Leastviței*³. Cerneala este de culoare cafenie, în timp ce frontispiciul, titlurile și inițialele sunt scrise cu cerneală roșie în ambele redacții. Tot cu roșu este marcat și un nou paragraf, chiar dacă inițiala este mică, situată în rând.

Deși copertele și paginile manuscrisului sunt pline de însemnări făcute de diferiții ei cititori, nu se află nici o însemnare privind autenticitatea, paternitatea sau datarea acestuia. Însemnările de pe filele manuscrisului oferă unele indicii privind numărul mare de cititori din diferite provincii, dar și faptul că în anul 1778 manuscrisul se afla încă la mănăstirea Secu⁴.

Cercetătorii care au studiat manuscrisul nr. 5419 au considerat că acesta este autograful lui Varlaam, traducătorul lucrării (vezi Ghibănescu 1914: 92). Din demonstrația făcută de Zgraon (1976a: 278–279), rezultă că acest manuscris conservă, într-adevăr, traducerea făcută de Varlaam, dar nu și autograful autorului, care nu s-a păstrat; manuscrisul este o copie directă (existența altor copii anterioare acestui manuscris ar fi mărit posibilitățile de intervenție în textul original) după autograful lui Varlaam.

Luând ca termen *a quo* anul zidirii mănăstirii Secu și ca *ad quem* anul în care Varlaam devine egumen, perioada probabilă în care a fost făcută traducerea este cuprinsă între anii 1602–1613. Realizat în prima jumătate a secolului al XVII-lea (în perioada cuprinsă între deceniile al doilea – al patrulea ale acestui secol) și păstrat continuu la aceeași mănăstire (Secu), manuscrisul nr. 5419 poate fi

transcrierea fidelă a autografului lui Varlaam, devenit egumen (din 1608–1613) sau chiar mitropolit (din 23 septembrie 1632), datorată unui călugăr cult de la Secu. Limba manuscrisului, foarte asemănătoare cu aceea a lui Varlaam, autor al Cazaniei din 1643, dovedește încă o dată dependența directă a manuscrisului de traducerea originală (Zgraon 1976a: 280).

² Zgraon (1976a: 276, nota 8) observă că între numărătoarea cititorului și cea a Academiei există unele diferențe: cititorul nu numără foaia de gardă, care a fost, probabil, adăugată la legat, și omite să numere paginile 17 și 56 (după numărătoarea Academiei), de unde rezultă un decalaj între numărătoarea manuscrisă și cea imprimată de una (până la f. 17), două (până la f. 56), respectiv trei pagini (până la sfârșit).

³ Pentru alte dimensiuni (de exemplu, dimensiunile textului în pagină, distanța dintre coloane, dimensiunea literelor etc.) vezi Zgraon 1976a: 276.

⁴ Vezi însemnările de pe paginile manuscrisului la Ghibănescu 1914: 69–75, Zgraon 1976a: 275–297, Ștrempele 1992: 295–296.

Ipoteza inițială, conform căreia textul din manuscrisul 5419 reprezintă traducerea redacției slavone paralele, căruia autorul i-ar fi adăugat explicațiile sale personale, susținută de A.I. Iațimirski și Gh. Ghibănescu, a fost corectată de Pande Olteanu în 1970; acesta constată că versiunea slavonă conservă textul original al lui Ioan Scărarul, în timp ce traducerea românească, redă, probabil printr-un intermediar ucraineano-carpatic, versiunea cu scholii a lui Maximos Margunios (vezi Olteanu 1970: 543–566).

1.2. Manuscrisul nr. 434 este un miscelaneu; primele sale 152 de file conțin textul *Leastviței*. Deși primele trei file ale manuscrisului (corespunzând primelor 7 file ale *Leastviței*) nu s-au păstrat, acesta conservă, în schimb, textul de pe ultima filă, pierdută, a manuscrisului nr. 5419. Manuscrisul este o copie după traducerea lui Varlaam, după cum rezultă din examinarea omisiunilor revelatoare (vezi Zgraon 1977: 521–522).

În urma cercetării manuscrisului se diferențiază clar două straturi de limbă relevante: unul muntenesc și altul moldovenesc. Deoarece modelul urmat a fost cu certitudine traducerea lui Varlaam – un monument de limbă specific graiului moldovean –, elementele moldovenești de limbă aparțin în mod evident modelului, în timp ce elementele muntenești de limbă nu pot fi atribuite decât scribului. Acesta a copiat manuscrisul în zona Moldovei, unde a și circulat, după cum o arată însemnările făcute de diferiții cititori.

Așadar, *Leastvița* din miscelaneul nr. 434 este scrisă de un copist muntean, după un model din Moldova, foarte probabil undeva în Moldova (Zgraon 1977: 523).

Deoarece textul din manuscrisul nr. 434 este aproape identic cu cel din manuscrisul nr. 5419, excepție făcând elementele de limbă ce aparțin, după cum am văzut, graiului copistului, comparația dintre cele două variante nu oferă nici un indiciu despre evoluția limbii române, oferind, cel mult, informații privind cele două variante dialectale ale limbii române literare. În plus, și perioada prea mică dintre momentele copierii celor două manuscrise (aproximativ 50 de ani) nu este favorabilă urmării acestei evoluții.

1.3. Am reținut, numai pentru a ilustra evoluția lexicului, manuscrisul nr. 2511. Deoarece și acesta conservă aceeași redacție a *Leastviței*, diferențele dintre cele două versiuni sunt minime. Întâlnim aici tot două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc și unul moldovenesc. Alegerea acestui manuscris a fost determinată de existența gloselor marginale prin care copistul explică, în repetate rânduri, sensul unor cuvinte considerate savante sau arhaice; de multe ori introduce în text cuvântul care i se pare mai potrivit, notând marginal, din fidelitate față de sursă, termenul înlocuit.

1.4. În fondul de manuscrise al Bibliotecii Mitropoliei Moldovei și Bucovinei există un manuscris din 1780, intrat relativ recent (în 1961), cu următoarea însemnare:

Scrisu-s-au această sfântă Listviță ce să zice Scară prin tocmire și deorthosire lui Theodor Geantaon dascalul întru care cuprinde toată învățătura vieții călugărești cum va petrece [...]. Și s-au scris această sfântă carte la Schitul din Hârjauca, unde iaste hramul Adormirii Născătoarei de Dumnezeu. În anii de la Adam 7288 (= 1780) și s-au început în luna lui de<ce>mvrie 17 zile și a luat sfârșit în 24 de zile a lui mart.

Am consultat manuscrisul realizat în 1780 nu atât pentru particularitățile lingvistice diferite față de versiunea-model a lui Varlaam (din care indirect derivă și acesta), cât mai ales datorită faptului că ne-a fost accesibil. Și acesta reflectă două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc și unul moldovenesc; ca și în cazul celorlalte manuscrise, stratul muntenesc este cel mai probabil al copistului, în timp ce stratul moldovenesc este specific textului modelului urmat.

1.5. Tot din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea provine și manuscrisul nr. 2959 care conține o nouă traducere a *Leastviței*, de data aceasta din limba rusă, făcută de Vartolomeu Măzăreanu:

Tălmăcitu-s-au și s-au scris această sfântă carte a sfântului Ioan Scăriașul în sfânta mănăstire Putna de mult smeritul și pre mult păcătosul Arhimandrit Vartholomei Madzerean, ucenicul mitropolitului Antonii care s-au prestăvit în Țara Moschicească (VM 1766: 3^v)

Această nouă traducere, diferită radical de traducerea lui Varlaam, reflectă tendința de modernizare a textului în limba română, cum făcuseră, la rândul lor, și traducerile rusești prin comparație cu textul slavon; în acest mod, conținutul *Leastviței* putea fi mai ușor accesibil călugărilor și credincioșilor contemporani lui, intenție manifestată în prefața care precede textul traducerii sale:

am tălmăcit și am și scris această carte Ioann Leastvinicii spre folosul cel sufletesc al părinților călugări și a tuturor pravoslavnicii creștini (VM 1766: 1^v).

1.6. Dintre traducerile făcute din limba greacă am reținut pentru comparație și analiză traducerea lui Veniamin Costachi, imprimată la Mănăstirea Neamț, în 1814. Nicolae Corneanu afirmă că „Veniamin Costachi [...] nu traduce, ci doar îmbunătățește o traducere deja existentă, corectând-o” (Corneanu 1994: 89). Această afirmație este însă contrazisă de chiar mitropolitul Veniamin Costachi în prefața traducerii sale:

Iară *acum* din limba cea ellinească, întru carea au fost scrisă de însuși făcătorii ei, *s-au tălmăcit cu limba noastră rumânească* (s.n); cu toată amărănțimea, cu toată luarea aminte și cu multă cercare a multor izvoade ellinești și a să da și în tipariu (Costachi 1814: II^v).

Acesta găsește nesatisfăcătoare traducerile existente:

Că măcar de s-au și aflat tălmăciti mai de nainte cu mulți ani, dar din cea slovenească, și cu limbă prea proastă, carea acum au rămas cu totul neuneltită (Costachi 1814: II^v).

Traducerea lui Veniamin Costachi reprezintă prima versiune cu un evident caracter științific; acesta nu se mulțumește să traducă pur și simplu textul grecesc tipărit pe care-l are la îndemână (probabil ediția greco-latină a lui Raderus), ci, mai mult, consultă și compară permanent mai multe manuscrise grecești aduse, probabil, de la Muntele Athos, precum și unele versiuni neogrecești, cum este cea a lui Ieremia Sinaitul apărută la Veneția în 1774 (cf. Corneanu 1994: 90):

În cartea cea tipărită greco-latino aflându-se multe greșale și lipse și nepotriviri pre la multe locuri, și prin cuvinte, și prin sholii, s-au îndreptat și s-au adăogat și s-au împlinit din cealelalte două scrise cu mîna ellinești care s-au uneltit la tălmăcire

împreună cu cea tipărită, carea pre la multe locuri s-au aflat mai bune și întocma una cu alta (Costachi 1814: V^v).

Deși avangardistă în epocă prin concepere și organizare, traducerea lui Veniamin Costachi urmează destul de fidel topica originalului; mai mult, atunci când limba română nu-i permite, autorul calchiază sau împrumută termenii direct din original, așa încât limba acestui text rămâne destul de greu de înțeles pentru cititorul de azi.

1.7. Aceste motive l-au determinat pe Dumitru Stăniloae să purceadă la o nouă traducere a *Scării*, care să fie, după spusele lui,

pe de o parte cât mai fidelă textului original, pe de alta, într-o frază românească conformă sintaxei de azi a limbii române, însă în același timp într-o terminologie cât mai tradițional filocalică (Stăniloae 1980: 27).

Sursele pe care acesta le-a folosit sunt

un text grec publicat în 1970 de casa „Astir” din Atena, care e o reeditare a textului publicat la 1883 de Sofronie Pustnicul [...] pe baza mai multor manuscrise din Mănăstirea Dionisiu din Athos, care avea ca text paralel parafraza *Scării*, făcută de Ieremia Sinaitul din Creta, apărută prima dată la 1774 la Veneția, pe care, după afirmația lui E. Legrand, a folosit-o și Veniamin Costachi; textul paleogrec publicat la 1883 de Sofronie Pustnicul, ediția greacă din 1970, dar și textul din P.G. (Stăniloae 1980: 27).

1.8. Traducerea mitropolitului Corneanu, deși terminată încă din 1948, nu vede lumina tiparului decât în 1994. Sursele folosite în realizarea ei sunt, conform autorului, textul din colecția Migne, P.G. LXXXVIII, col. 596–1209, și ediția Raderus, Paris 1637; pe lângă aceste texte, autorul a mai consultat atât traducerea latină a lui Ambrosie Traversari sau Camaldulus, Colognia, 1593, și cea franceză a lui Arnould d’Andilly, Paris, 1670, dar și (sic!) traducerea mitropolitului Veniamin Costachi, „foarte priceput în utilizarea unui limbaj bisericesc plin de savoare” (cf. Corneanu 1994: 8). Nu regăsim în prefața traducerii nici o indicație privind limba traducerii sau scopul urmărit; Corneanu urmărește să dea celor interesați o nouă versiune a *Scării*, căci „în oricâte versiuni și ediții ar apărea, nicidecum nu este suficient de răspândită spre a răspunde nevoilor sufletești ale creștinilor pioși”.

1.9. Am utilizat, pentru conformitate, textul greco-latin din colecția Migne, P.G. vol. 88, col. 596–1209 și o traducere franceză recentă făcută de Placide Deseille și editată de abatele de Bellefontaine, în „Spiritualité orientale”, n° 24 (vezi <http://www.livres-mystiques.com/partietextes/Climaue/Echelle/climaue.htm>).

2. Dinamica limbii române în *Scara raiului*

2.1. Nivelul fonetic

Accentul dinamic în *acolò* și în compusul *de-acolò* este notat cu regularitate pe ultima silabă: *acolò* (*Least.*: 3^v, VM 1766: 5^v) – situație întâlnită până în secolul al XIX-lea inclusiv. Un alt cuvânt accentuat diferit în textele studiate este *bólnav* – apare accentuat pe prima silabă: *bólnavi* (*Least.*: 10^f, VM 1766: 267^f, Costachi 1814: 198^f).

2.1.1. Vocalismul. Manuscrisele analizate reflectă graiul moldovenesc. Prin compararea lor am putut observa cum fenomenele fonetice popular-dialectale prezente în textele din secolul al XVII-lea (*Least.*; ms. Nr. 434, ms. nr. 2512) dispar în timp (implicit odată cu constituirea sistemului de norme specific limbii literare). Din acest punct de vedere, traducerea lui Veniamin Costachi din 1814 reflectă, din punct de vedere fonetic – excepție făcând unele mici „scăpări” ale unor fenomene fonetice moldovenești –, limba literară actuală. Următoarele exemple ilustrează acest proces: traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 atestă păstrarea lui [e] în *cetindu-o* (2^v), a lui [e] etimologic în *strein* (4^t); [o] în *poroncile* (4^v), *postnic* (7^v) și [î] netrecut la [u] în *să-și împle* (11^v), *îmblă* (12^t); [î] în *am intrat* (11^v), *întrarea* (2^t); închiderea lui [e] medial la [i]: *prietin* (267^v) și a lui [i] la [î] în *strîga* (6^t) sau *sîngurătate* (6^v); trecerea lui [î] la [u] în *curund* (13^t); reducerea diftongului final: *cum a putè* (267^v), *ar vedè* (267^v). Dintre fenomenele fonetice menționate, mai sunt recurente în limba traducerii lui Veniamin Costachi (la începutul secolului al XIX-lea): [e] etimologic în *streine* (197^t); închiderea lui [e] inițial sau medial la [i] în *prigetare* (198^t), *tăierea vinii* (198^t), *să se prifacă* (198^t), *nicăiri* (203^v), [u] final în *cîrmaci* (197^t), *vreun daru* (198^v), în timp ce [o] apare refăcut în *corabiia* (197^t).

2.1.2. Consonantismul. Limba traducerii lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 păstrează africata [dz] dură: *Dumnezău*, *înviadză* (266^v), dar și moale: *dzic* (266^v), *dzioa* (269^v); [gÿ] în *gios* (267^v), *să agiute* (268^t), *giudecătoria* (269^v); [s]/[z] duri: *casăi*, *sămn*, *să-i îngrozăști* (267^t), *în zădar* (269^t); [ș], [ț] duri: *s-au înșălat* (6^v), *înșălepti* (268^t); alternanța lui [r] dur cu [r] moale: *fierăle* (267^t), *să-și rădice* (267^v), *s-au strîcat*, *cătră*, *izvoarăle* (269^t), dar *să-i amărești* (267^t), sau în finala unor substantive/ adjective la singular: *păstoriul*, *datoriu* (266^t); [m] dur: *să [...]* *priimască* (267^t); [t] dur: *blăstămată* (269^t); [p] nepalatalizat: *copii* (268^t); [h] etimologic: *pohtă* (267^t); trecerea lui [n] la [r] în *nemăruia* (12^t).

Manuscrisul din 1780 reproduce redacția *Leastviței*, cu diferențe nesemnificative: deosebirile constau în înlocuirea sistematică a africatei [dz] cu șuierătoarea pereche [z]: *cela ce zisă*, *Dumnezău* (209^v), [o] refăcut în *corabiia* (209^v), și în închiderea consecventă a vocalei anterioare mediane [e] la [i]: *te-am adiverit* (209^t), *adivărat*, *degitul* (209^v), particularități fonetice specifice graiului muntenesc atribuit, ca și în celelalte cazuri, copistului. Celelalte deosebiri, reduse cantitativ, vor fi tratate în capitolul dedicat lexicului.

În limba traducerii lui Veniamin Costachi consoana [gÿ] a evoluat la [j] în acele cuvinte care, în secolele anterioare, conservau încă un gÿ: *jos* (197^t); se menține alternanța dintre rostirea moale a lui [r] (în finala unor substantive/ adjective): *păstoriu* (197^t), *ceriu* (197^v), *vindecătoria* (198^t) și cea dură: *de ale sale izvoară și ostenele* (202^v); [s] moale coexistă cu [s] dur: *doftorul de patimile acestea a să dezbrăca* (198^v), *nu va putea să se îmbrace* (198^v); [ș] pronunțat moale *deșertare* (198^t), coexistă cu [ș] dur: *să-i împărtaşască* (198^t), *ș-ai pricinuit* (199^t), *greșalele* (199^t); tot aici întâlnim și unele fenomene populare specifice dialectului nordic: anticiparea lui [r] în *turburat* (198^t), *cei ce să împrotivesc lui* (201^v), *împrotivă* (201^v), palatalizarea din *hirurghie* (198^t), precum și [j] în *putrejunea* (198^t), (200^t) (cel mai probabil rezultatul unui fenomen de hiperliterarizare).

2.2. Nivelul morfologic

Traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 conservă substantivul *voevod* cu terminația *-a* specifică genului masculin din limba de împrumut (slavona): *Domnului nostru Grigorii Alexandră Ghica voevoda* (1^f). Desinențele cazurilor oblice nu sunt încă fixate, astfel încât întâlnim alternanțe de genul: *pricina patimei arșiței și vremea arșiței* (266^v), *casăi* (267^f); *pentru răsplătirea a vecinicilor bunătați* (8^f); extinderea realizării pluralului cu desinența *-uri*: *ceriuri* (4^f); *mormînturi* (5^v), *cîmpuri* (11^v).

Vocativul vechi *oame* prezent în *Leastvița* este menținut în limba manuscrisului de la 1780: *o, minunate oame* (209^f).

Dacă în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea articolul posesiv-genitival este invariabil, la Veniamin Costachi articolul posesiv genitival este variabil, conform limbii române literare actuale: *prietenii cei prea desăvârșit ai Împăratului* (198^v).

Alipirea elementului *-și* formelor accentuate ale pronumelor personale care, astfel, dobândesc valoarea pronumelor de întărire, poate fi urmărită până în secolul al XIX-lea, conform Costachi 1814: *loruși* (198^v); fenomenul se extinde și la alte părți de vorbire, cf. *asuprăși* (Costachi 1814: 201^v).

Folosirea pronumelui de întărire cu valoare de pronume personal, frecventă în secolul al XVI-lea (vezi Gafton 2001a: 114), se menține și în secolele următoare: *Least.*: 56^v: *mai rău cade și greșeaște deaca petreace însuși fără de părinte sufletesc*, pentru secolul al XVII-lea avem atestarea din VM 1766: 4^f: *pentru că nu numai însuși s-au lepădat de poroncile lui Dumnedzău*.

Mai rețin atenția formele compuse ale pronumelui nehotărât, ocurente atât în secolul al XVII-lea cât și în secolul următor: *fiștecare*, *fiștecăruia* (VM 1766: 269^v); *fiștecăruia* (Costachi 1814: 200^f).

Ca în toate textele secolului al XVI-lea, verbele terminate în *-t*, *-d*, *-n*, *-r* apar iotacizate la indicativ prezent, persoana I singular, conjunctiv prezent persoanele I singular și a III-a, singular și plural, și gerunziu. Astfel de forme apar în *Least*. la începutul secolului al XVII-lea: *să mă pociu izbăvi* (149^f), *să scoață curabiia poate* (270^f), *să spuiau cu adevărat* (3^f), *o vădzuiu viind* (111^f), *voiu să puiau* (201^v), *să ne paie bine* (29^v), sunt atestate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu: *să puia* (266^v), *puindu-le* (2^f), *nu pociu* (6^f), *viind tu* (10^v) sau în versiunea de la 1780: *să scoață* (209^v), și apar cu totul sporadic în traducerea lui Veniamin Costachi din 1814, unde predomină formele analogice, refăcute: *să vie* (200^f), dar *să poată* (198^v).

În textele analizate nu am întâlnit formele analogice, refăcute de imperfect, cu *-m* la persoana I singular și cu *-u* la persoana a III-a plural: astfel, formele etimologice se mențin până în secolul al XIX-lea: *iară ei de aceasta nu s-au scândălit că știia faptele cele bune a starețului* (VM 1766: 13^v), *mulți [...] socotea că bine înoată pînă cînd s-au lovit* (Costachi 1814: 199^f).

La perfectul compus nu se realizează încă distincția singular-plural la persoana a III-a: *glasul [...] care au dzis* (269^f), *s-au supus starețul* (VM 1766: 13^v), *aducîndu-și aminte de cela ce au zis* (Costachi 1814: 201^v).

Viitorul se realizează prin modalități variate; în VM 1766 întâlnim următoarele construcții: *or răbda* (269^f), *or cîștiga viiață* (6^v); *nu vrer să certe* (269^f), *um* (scris: $\sigma\upsilon\mu$) *cunoaște* (2^v), *dacă um spori înainte, apoi um petrece făr-de*

scîrbă (10^f); și unul ca acela oriunde *va merge sau de-a mînca sau de-a bea sau de-a dormi, de-a pururea va plînge* (6^f).

Dacă la Vartolomeu Măzăreanu întâlnim, alături de forma arhaică *pre* (predominantă): *Iar pre cei neputincioși să-i dohtorești [...], iară pre cei aprinși spre pohtă să-i canonicеști* (267^f) și forma analogică *pe: să lăudăm pe pre înțeleptul făcătoriu a scărei* (1^v), în textul lui Veniamin Costachi de la începutul secolului al XIX-lea sunt folosite numai prepozițiile arhaice *pre* (197^f), *cătră* (197^v), *preste* (198^f), *întru* (200^f).

3. Concluzii

Deoarece manuscrisele analizate, deși conservă de cele mai multe ori redacția *Leavstviței*, atunci când prezintă deosebiri față de traducerea lui Varlaam, reflectă două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc și altul moldovenesc, evoluția limbii la nivelul fonetic este dificil de stabilit. Stratul moldovenesc reprezintă elementele lingvistice specifice modelului urmat, în timp ce stratul muntenesc este specific copiștilor acestor manuscrise. De aceea, din analiza fonetismelor pot fi decelate informații privind apartenența copistului la un anumit grai și, prin generalizare, existența diferențelor dialectale. Analiza nivelului morfologic reflectă stabilitatea sistemului, evoluțiile fiind conforme cu normele limbii literare din secolele din care provin textele supuse cercetării. Dat fiind că într-o limbă dată schimbările afectează în primul rând domeniul vocabularului, studiul comparativ al lexicului, atât în diacronie, cât și în sincronie, poate oferi mai multe informații despre evoluția limbii.

Bibliografie

- Corneanu 1994: Nicolae Corneanu, *Scara raiului precedată de Viața pe scurt a lui Ioan Scolasticul și urmată de Cuvîntul către Păstor*, traducere, introducere și note de Mitropolit Nicolae Corneanu, Timișoara, Editura Amarcord.
- Dimitriu 1970: C. Dimitriu, *Vocabularul limbii române vechi. Studiu statistic* (teză de doctorat), Iași.
- Fecioru 1952: D. Fecioru, *Manuscrisele de la Neamțu. Traduceri din Sfinții Părinți și din scriitorii bisericești*, în „Studii teologice”, seria II, anu IV, sept. – oct., p. 459–487.
- Gafton 2001: Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Gheție 1975: Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție/ Mareș 1974: Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Graururile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei RSR.
- Ghibănescu 1914: Gh. Ghibănescu, *O nouă lucrare a Mitropolitului Varlaam (Leavstvița lui Ioan Scarariul)*, în „Arhiva”, XXV, nr. 3–4, p. 65–107.
- Greco 1942: Vasile Greco, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, Domnul Țării Românești (1512-1521). Versiunea grecească editată și însoțită de o introducere și traducere în românește de Vasile Greco*, Academia Română, „Studii și cercetări”, LX, București, Imprimeria Națională.
- Ivănescu 2000: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Mihăilă 2002: G. Mihăilă, *Contribuții la etimologia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.

- Munteanu 1995: Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu, Eugen, 2004, *Interferențe lingvistice greco-române în actul traducerii (Mărgăritarele lui Ioan Hrisostomul, București, 1691)*, în *Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, secțiunea III e. Lingvistică*, tomurile XLIX–L, 2003–2004, *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, p. 349–365.
- Olteanu 1970: Olteanu Pandele, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și în identificarea versiunii neogrecești a operei Scara tradusă de mitropolitul Varlaam*, în „Mitropolia Olteniei”, XXII, nr. 5–8, Craiova, p. 543–567.
- Panaiteșcu 1959: P.P. Panaiteșcu, *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I, București, Editura Academiei.
- Panaiteșcu 2003: P.P. Panaiteșcu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din BAR*, vol. II, București, Editura Academiei.
- Paul 1964: Mihai Paul, *Leastvița (Scara raiului) – traducerea lui Varlaam de la Secu într-o nouă redacție*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 11–12, p. 1069–1084.
- Stăniloae 1980: Dumitru Stăniloae, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IX, *Scara sfântului Ioan Scărarul și învățăturile lui avă Dorotei*, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Ștrempel 1978–1992: George Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I–IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Teodorescu 1984: Mirela Teodorescu, *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva.
- Zgraon 1976a: Florentina Zgraon, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ioan Sinaitul*, în „Limba română”, XV, nr. 3, p. 275–287.
- Zgraon 1976b: Florentina Zgraon, *Un neologism de origine latină în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, XV, nr. 5, p. 624–626.
- Zgraon 1977: Florentina Zgraon, 1977, *Manuscrisele românești ale Leastviței până la jumătatea secolului al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în „Limba română”, XXVI, nr. 5, p. 517–531.

Evolution of the Romanian Literary Language in Successive Versions of *The Ladder of Divine Ascent*. Sources. Phonetic and Morphological Levels (I)

In order to illustrate the evolution of Romanian language over four centuries (the aim of the study), we focused on *Letter to a Shepherd* and selected six variants from the multiple versions in Romanian. We had as a comparison base the Romanian manuscript no. 5419 (Varlaam’s translation) and used, for the 17th century, the Romanian manuscript no. 434 and no. 2511 – which maintain *Leastvița*’s writing pattern. For the 18th century, we used Vartolomeu Măzăreanu’s translation – Romanian manuscript no. 2959 – from 1766 and a manuscript from the Library of Metropolitanate of Moldavia and Bukovina, copied in 1780, while for the 19th century we found useful the first printed translation, made in Greek in 1814, belonging to Veniamin Costachi. As for the modern age, Corneanu’s translations, respectively Stăniloae and a translation from French represented our work instruments. We analyzed the particularities on the phonetic and morphologic levels reflecting the dynamics of the language.